

Філософія релігії

УДК 2:17:246:001.8

Олександр Бродецький

ГУМАНІСТИЧНІ ЕФЕКТИ ЦІННІСНОЇ СИНЕРГІЇ РЕЛІГІЙНО-ЕТИЧНИХ ІДЕЙ: МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ТА ПРИКЛАДНІ ГОРИЗОНТИ

Oleksandr Brodetskyi

HUMANISTIC EFFECTS OF THE VALUE SYNERGY OF RELIGIOUS ETHICAL IDEAS: THE METHODOLOGICAL PLATFORM AND APPLIED HORIZONS

Анотація. У статті обґрунтовується актуальність комплексних досліджень, спрямованих на експертне осмислення гуманістичного потенціалу етичних ідей різних релігійних традицій та з'ясування умов їхньої дієвості в наші дні. Методологічними дороговказами для таких досліджень визначаються етикотеологія І. Канта; етичне вчення Н. Гартмана; «етика творчості» М. Бердяєва; демаркація основ авторитарної та гуманістичної релігійності в Е. Фромма; ідеї Д. Ікеди щодо примату культурного діалогу релігій над їхнім догматичним чи корпоративним ізоляціонізмом тощо. Автор моделює можливості синтезу компаративістської, діалектичної, феноменологічної, герменевтичної, синергетичної методологічних стратегій в осягненні ціннісних векторів релігійної етики. Наголошено, що зміст поняття «релігійна етика» (або «етика релігій») не зводиться лише до системи канонізованих, «раз і

назавжди» сформульованих норм та заборон певної релігії. Релігійна етика – це широкий аксіо-соціальний, аксіо-комунікативний простір людської взаємодії і культуротворчості. Не менше, ніж канони і догмати, його визначають і практичні взірці формування взаємин у конкретній релігійній спільноті як осередку інтенсивного ціннісного обміну. Обґрунтовано специфіку принципу гуманістичної синергії релігійно-етичних ідей різних віросповідних традицій. Доводиться, що в умовах глобалізованого, постінформаційного соціуму з'являється чимало нагод конструктивної дієвості цього принципу. Адже нині релігійні смисли проникають у свідомість людей не лише в рамках конфесійного виховання й «катехизації». Нерідко їх засвоюють через індивідуальні, автономні форми соціалізації особистостей. Тобто тут мають значення рівень культурного розвитку, освіти й самоосвіти, залученості в те чи інше інформаційне «поле тяжіння».

Автор окреслює конкретне бачення того ціннісного ядра ряду релігійних традицій світу, яке може бути продуктивно використано для гуманістичної синергії відповідних релігійно-етичних ідей. Він узагальнює це ядро на прикладі гуманістичних ідей і практичних взірців індуїзму, джайнізму, конфуціанства, юдаїзму, християнства та ісламу. Водночас, він виділяє і наявні у цих релігійних традиціях ціннісні антиподи гуманістичних чеснот та обмірковує шляхи запобігання їхньому соціальному культивуванню.

Акценти дослідження екстраполюються на український контекст функціонування релігійної і релігієзнавчої освіти, а також на проблематику прикладної етики і громадянської відповідальності релігійних спільнот, їхніх лідерів та активістів. Робиться висновок про те, що серед важливих умов гуманізації функціонування релігійних структур у сучасному соціумі – оптимізація комунікативного «клімату» освітніх та виховних проєктів, розвиток практичної діалогічності щодо

О. Бродецький. Гуманістичні ефекти ціннісної синергії...

інших релігій і світоглядів, активніше впровадження філософської й академічно-релігієзнавчої компоненти в богословську і пастирську освіту, яка готує майбутніх релігійних лідерів. Відповідно, і перспективи подальших досліджень в цьому методологічному ключі спонукають до більш докладної рефлексії над освітніми, комунікативними, медійними, культурно-естетичними, юридично-правовими умовами узгодження гуманістичних ціннісних орієнтацій етики релігій і практики життя релігійних спільнот на загальноконфесійному та локальному рівнях.

Ключові слова: релігійна етика, цінності, гуманізм, гуманістична синергія, діалог, релігійно-етичні ідеї.

Abstract. The article substantiates the relevance of complex researches aimed at expert understanding of the humanistic potential of the ethical ideas of different religious traditions and at clarifying the conditions of their effectiveness in modern reality. Methodological guidelines for such studies are Kant's ethicotheology; ethical doctrine of N. Hartmann; Berdyaev's ethics of creativity; E. Fromm's demarcation of the foundations of authoritarian and humanistic religiosity; D. Ikeda's ideas about the primacy of cultural dialogue of religions over their dogmatic or corporate isolationism. The author models the possibilities of synthesis of comparative, dialectical, phenomenological, hermeneutic, and synergetic methodological strategies in order to understand the value vectors of religious ethics. It is noted that the content of the term "religious ethics" (or "ethics of religions") is not limited to a system of canonized, "once and for all" formulations, norms and prohibitions of a particular religion. Religious ethics is a broad value and social space of human interaction and cultural creation. It is defined not only by canons and dogmas but also by practical patterns of forming relationships in a particular religious community as a hotbed of intense value exchange. This article defends the specificity of the principle of humanistic synergy of different traditions of religious-ethical ideas. It is proved that in the conditions of a globalized, post-information society there are many

opportunities for constructive working of this principle. After all, nowadays religious meanings penetrate to the consciousness of people not only through confessional upbringing and "catechization". Often they are mastered through individual, autonomous forms of socialization of the individual. That is, the level of cultural development, education and self-education, and involvement in one or another informational "field of attraction" are important here.

The author identifies a specific vision of the value core of a number of religious traditions of the world, which can be productively used for the humanistic synergy of relevant religious and ethical ideas. He summarizes this core with the example of humanist ideas and practical examples of Hinduism, Jainism, Confucianism, Judaism, Christianity, and Islam. At the same time, he identifies the value antipodes of humanistic virtues present in these religious traditions and analyzes the ways of preventing their social cultivation.

The emphasis of the study is extrapolated to the Ukrainian context of the functioning of religious and religious education, as well as to the issues of applied ethics and civil responsibility of religious communities, their leaders and activists.

The author concludes that among the important conditions for the humanization of the functioning of religious structures in modern society – the optimization of the communicative "climate" of educational projects, the development of practical dialogue with respect to other religions and worldviews, the active introduction of philosophical and academic religious and religious studies, which educates future religious leaders. Accordingly, the prospects for further research in this methodological key lead to a detailed reflection on the educational, communicative, media, cultural, aesthetic, and legal conditions of harmonizing the humanistic value orientations of the ethics of religions and the practice of living of confessions and religious communities.

Keywords: *religious ethics, values, humanism, humanistic synergy, dialogue, religious-ethical ideas.*

Постановка проблеми. «Гострі кути» взаємної ментальної упередженості представників різних спільнот та ідентичностей, на жаль, є радше правилом, ніж винятком. І досі в багатьох суспільствах *не рідкістю* є вияви нетерпимості, жорсткої конфліктності, сваволі щодо носіїв *іншості* й *інакшості*. Фактом є й те, що часто мотивація цих явищ зодягається і в *релігійні* шати. Деякі релігійні ідеї та практики експлуатують гасла *винятковості* своїх доктринальних засад, поділяють людей на «*своїх*» і «*чужих*» – з відповідними *деструктивними наслідками* цього. Не завжди релігійна свідомість є вільною від уявлень про *фатальну уярмленість* людини або її нібито «*моральну нікчемність*». З іншого боку, безперечно, *наявний* і *гуманістичний, людинотворчий* ціннісний потенціал у багатьох ідейних і практичних формах релігійності. Але часто він залишається *недостатньо актуалізованим*, коли йдеться про практичну готовність як окремих вірян, так і релігійних спільнот до *діалогу та соціальної солідарності* з носіями альтернативних традицій і переконань. Це й мотивує актуальність комплексних досліджень, спрямованих на експертне осмислення гуманістичного потенціалу етичних ідей різних релігійних традицій та з'ясування умов їхньої дієвості в сучасних умовах. На нашу думку, методологічно цінними орієнтирами для таких досліджень можуть бути, зокрема, *етикотеологія І. Канта* (визнання ролі *автономної доброї волі* в гуманістичному конституюванні *віри в Бога*) (Кант 2000a; Кант 2000b); етичне вчення *Н. Гартмана* (наголос на пріоритетності *життєво-практичної і культурної* дієвості моральних чеснот особи над їхнім *абстрактно-догматичним або формально-раціональним* обрамленням) (Гартман 2002); «*етика творчості*» *М. Бердяєва* (Бердяєв 1931); демаркація людинотворчого і деструктивного *типів*

релігійності в *Е. Фромма* (Фромм, 2010); ідеї *Д. Ікеди* щодо примату *культурного діалогу* релігій над їхнім *догматичним чи корпоративним ізоляціонізмом* (Ікеда, 2004) тощо. Ряд тез цієї статті перегукується з висновками дисертаційного дослідження автора (Бродецький, 2017).

Тож **мета статті**: методологічно осмислити передумови актуалізації в аксіосфері гуманістичної дієвості етичних ідей різних релігійних традицій та співвіднести їхні ціннісні ефекти з можливостями конструктивної соціальної активності релігійних спільнот в умовах становлення.

Методологічні основи дослідження. Реалізація цієї мети вимагає опори на низку методологічних орієнтирів. По-перше, тут важливий компаративістський аспект. Він передбачає порівняльний розгляд етичних надбань різних релігійних традицій і на цьому ґрунті – розмежування альтернативних варіацій практичної поведінкової маніфестації релігійної моралі. Діалектичний струмінь дає змогу осмислити релігійно-етичну аксіосферу як динамічно-процесуальну, відкриту до розвитку на основі взаємодії різноспрямованих соціальних та ідейних імпульсів. Феноменологічна орієнтація визначає бачення антропологічної закоріненості та культуротворчої потенційності релігійно-етичних ідей як здатних програмувати ті чи інші ціннісні вектори соціальної і моральної активності осіб і спільнот. Герменевтичний елемент дослідження визначає погляд на релігійні смисли як на такі, що варіативно «розшифровуються» і втілюються в життя конкретними вірянами чи їхніми спільнотами відповідно до альтернативних особливостей їхнього виховання, комунікативних практик, життєвих пріоритетів, екзистенційно-особистісних акцентуацій, що в різних людей істотно

різняться одне від одного. Синергетичний аспект дослідження полягає у врахуванні тенденції «децентрованої» дієвості релігійно-етичних ідей і взірців у сучасному соціумі, можливостей для конкретних особистостей засвоювати їх та керуватися ними поза канонічно-догматичною системою – на основі індивідуальних форм «сортування» світоглядних джерел власного духовного формування.

Виклад основного змісту. Опредметнимо ж ці методологічні засновки більш конкретними міркуваннями. Відомо, що *одна й та сама* релігійна традиція може містити ціннісно *різні* смислові пласти і *текстів*, і поведінкових *зразків*. Її постулати розвиваються й обґрунтовуються особистостями з *неоднаковими* етичними пріоритетами та емоційно-ціннісними імпульсами. Тому *поняття* «релігійна етика» (або «етика релігій») стосується *не лише* системи канонізованих, «раз і назавжди» сформульованих, норм та заборон певної релігії. Релігійна етика – це *широкий аксіосоціальний, аксіо-комунікативний простір* людської взаємодії і культуротворчості. Цей простір мотивується *далеко не тільки* догматичними постулатами сповідуваної релігійної традиції. Не менше його визначають і *практичні взірці* формування взаємин у *конкретній релігійній спільноті* як своєрідному осередкові інтенсивного ціннісного обміну. Морально-поведінковий вектор релігійності залежить *не тільки* від фіксованого у релігійних текстах *абстрактного змісту цінностей*. Багато в чому він корегується саме *індивідуальним (чи груповим)* моральним вибором конкретних *особистостей і спільнот*, де загальні постулати релігійної моралі «еманують» у *психологічну й поведінкову конкретність*. І саме ця *конкретність* може проявлятися *гуманістично* або, навпаки, *антигуманно*.

Тому значущим є підхід до виокремлення в ресурсі релігій тих цінностей і взірців їх практичного втілення, які

пропонують гуманістичну, людинотворчу життєву програму і відкривають для вірян відповідних традицій *взаємні позитивні* комунікативні можливості.

Зважаючи на це, істотно важливим є методологічний принцип *гуманістичної синергії етичних ідей різних віросповідних традицій*. В умовах глобалізованого, постінформаційного соціуму з'являється чимало нагод *конструктивної дієвості* цього принципу. Адже нині релігійні смисли проникають у свідомість людей *не лише* в рамках *конфесійного виховання* й «*катехизації*». Нерідко їх завоюють (чи принаймні здобувають інформацію про них) через *індивідуальні, автономні форми соціалізації особистостей*. Тобто тут мають значення *рівень культурного розвитку, освіти й самоосвіти, залученості в те чи інше інформаційне «поле тяжіння»* та персональний вибір з цього простору того смислового матеріалу, який відтак корегує світогляд і вчинки людини.

Відповідно, *гуманістична синергія* – це методологічно-ціннісний горизонт соціокультурно мотивованої взаємодії сумірних за моральним змістом релігійних (і взагалі світоглядних) ідей різних традицій і пов'язаних з ними соціальних практик в умовах мультикультурного середовища та потреби соціальної й ціннісної солідарності в ньому (див. також: Бродецький, 2017: 7).

Яке ж ціннісне ядро релігійних ідей і практик актуалізує і *пропонує популяризувати* принцип гуманістичної синергії? Це ті ідеї і поведінкові взірці в релігійних традиціях, які утверджують певні цінності. А саме: *творчу самореалізацію людини, взаємозбагачувальну спільнотність, емпатійну діалогічність щодо «Іншого», не пафосне і не декларативне, а конкретно-діяльне благоговіння перед проявами Життя*. Гуманістична синергія релігійно-етичних ідей

О. Бродецький. Гуманістичні ефекти ціннісної синергії...

передбачає *рефлексію* над умовами набуття релігійною свідомістю *міцнішого імунітету* проти *фанатизму, або-бонності, ритуалізму, конфесійного ізоляціонізму*. На противагу цьому актуалізується *баланс* сакралізованого світовідчуття з *практичним соціальним ентузіазмом* та готовністю *комунікативно толерувати* відмінність у формах релігійності заради *єдності людей у цінностях*. Це має значення і для аспектів прикладної етики. Адже вектор соціально-прикладного самоусвідомлення вірян може бути повернутий *амбівалентно*: або в бік *пасивності й паралічу* творчої волі людини, або в напрямку їх *реального діяльнісного заохочення*. Тож за таких умов надзвичайно підсилюється відповідальність правильно здійснюваної релігійними лідерами та ініціативними членами спільнот *просвітницької роботи серед вірян*. Гуманістична синергія передбачає *першорядний орієнтир* релігійних спільнот на виховання у вірян *переконання в цінності солідарності* людей у *моральному ентузіазмі* щодо соціально важливих ініціатив (*екологічних, валеологічних, благодійницьких, просвітницьких* тощо). До того ж, *не з міркувань вузько конфесійної доцільності і вибірковості*, а ґрунтуючись на критеріях їхньої *сакральної координованості, гуманності, ефективності та практичної втілюваності* в сучасних реаліях.

Домінантою осмислення релігійно-етичних цінностей з позицій принципу гуманістичної синергії є *єдність двох орієнтирів*. Перший передбачає *імунітет* проти риторики *конфесійної ексклюзивності* в соціально-культурному аспекті (хоча і з обґрунтуванням невід'ємного права особистості чи спільноти на *віросповідну ідентичність*). Другий – орієнтує на узгодження визнання *конструктивної життєвої ролі релігії* з готовністю при цьому до *критичного мислення* щодо *морально спотворених форматів*

релігійності (зокрема, й в межах *традиційних* для України конфесій) (див. також: Бродецький 2017: 8).

Цей аспект має свою конкретизацію і щодо пріоритетів релігієзнавчої включеності в освіту, зокрема, при викладанні основ *релігійної етики* (чи *етики віри*) в школі. Приклади релігійного обґрунтування *справедливості* й *поваги до гідності іншого* повинні бути предметом *першорядного висвітлення*, зокрема, на відповідних уроках у школі. Не сама по собі *конфесійна належність* того чи іншого релігійного тексту, а його *гуманістична якість* має ставати головним критерієм його *інформативної популяризації* в навчальному процесі. З цього *не випливає*, ніби *негуманні* взірці релігійної свідомості і практики мають *не висвітлюватися*, *замовчуватися*. Навпаки. Про них теж *варто* згадувати. Але при викладанні релігійної етики, вони повинні інтерпретуватися саме як *анти-приклад*, навіть якщо ці анти-прикладні притаманні «*своїй*» релігійній традиції. Такий підхід зміцнюватиме настанову на виховання *глибинної поваги до різних конфесійних систем* зі збереженням, водночас, *здорової критичності* і вмінням *відрізняти справедливе й людяне* в релігійних цінностях від *норм і стереотипів*, через які *нелюдяні форми взаємин* знаходять собі притулок у *деяких релігійних практиках*. Важливо, щоб *релігієзнавча компонентна* у системі *світської освіти* *ненав'язливо*, але *дієво* впливала на дедалі активніший перехід до таких ціннісних орієнтирів і в системі *власне релігійної освітньої мережі*.

Але підкреслимо: гуманістична синергія етичних ідей різних релігій *аж ніяк не означає* претензію на *навмисне розмивання віросповідної ідентичності* конкретних релігій, конфесій і їхніх adeptів. Тому вона має не ідеологічний, а саме *евристично-методологічний* характер і передбачає орієнтацію

О. Бродецький. Гуманістичні ефекти ціннісної синергії...

на пошук в етичній спадщині різних релігійних систем можливостей взаємодоповнювальності заради примноження аксіологічно конструктивного, людинотворчого потенціалу.

Якщо ж виокремлювати в конкретних релігійних традиціях, представлених у сучасній світовій релігійній мережі, важливі для гуманістичної синергії ціннісні класери, то, наприклад, в індуїзмі, джайнізмі, синтоїзмі, даосизмі – це орієнтир на самопізнавальну активність, увага до збалансування релігійних пріоритетів з відкритістю до естетичної виразності природи і культури; в конфуціанстві – це пріоритет гармонійної координованості інтересів і дій різних спільнот та верств соціуму на основі культурно-ментальної згуртованості та зорієнтованості на мудрий баланс елементів традиційності й інноваційності соціального життя; в буддизмі – міцний світоглядно-ціннісний і психологічний імунітет проти засилля споживацької свідомості; в юдаїзмі – потенціал динамічної конвергенції вертикальних і горизонтальних мотивацій духовного саморозвитку; у християнстві – дієвість специфічно поєднаних парадигм свободи та любові; в ісламі – струмінь дисциплінованості і здорового колективізму у формуванні вірності етичним традиціям та відповідного їм способу життя. При цьому слід розуміти, що хоч при таманні релігіям етичні й сотеріологічні ідеї можуть цементувати підґрунтя справжньої людяності та емпатії, але також можуть їх використовувати і маніпулятивно. Тоді є ризик примноження прикритих релігійними гаслами фанатизму, авторитарності, фундаменталістського пригнічення культури і свободи. Усунення дефіциту етичного ентузіазму в діяльності релігійних спільнот в Україні (а цей дефіцит нерідко ще дається взнаки) ставить перед їхніми лідерами та активістами ряд першорядних умов. Серед цих

умов і небайдужість церков та релігійних організацій до діяльної участі в оптимізації громадянського суспільства; і заохочення формування у вірян самостійності соціального мислення; і готовність релігійних організацій займати активну громадянську позицію, зокрема, в умовах політично чи геополітично мотивованих соціальних несправедливостей.

Висновки. Підсумовуючи розвідку, відзначимо, що теоретичне філософсько-релігієзнавче обґрунтування принципу гуманістичної синергії етики різних релігійних традицій – це лише один з аспектів. Самого по собі його не достатньо для реального діалогу, утвердження принципу толерантності у міжконфесійних взаєминах і солідаризації міжспільнотних зусиль в етичних питаннях. Принципова умова цього – це, передусім, добра воля релігійних громад та їхніх лідерів. Важливо, чи докладаються у спільнотах належні зусилля, чи є настанова на етичний ентузіазм. Горизонт такого етичного ентузіазму – оптимізація комунікативного «клімату» освітніх та виховних проєктів, розвиток практичної діалогічності щодо інших релігій і світоглядів, активне впровадження філософської й академічно-релігієзнавчої компоненти в богословську й пасторську освіту, яка готує майбутніх релігійних лідерів. Відповідно, і перспективи подальших досліджень у цьому методологічному ключі спонукають до більш докладної рефлексії над освітніми, комунікативними, медійними, культурно-естетичними, юридично-правовими умовами узгодження гуманістичних ціннісних орієнтацій етики релігій і практики життя релігійних спільнот на загально конфесійному і локальному рівнях.

Список літератури

Бердяев, Н. (1931). *О назначении человека. Опыт парадоксальной этики*. Париж: Современные записки.

О. Бродецький. Гуманістичні ефекти ціннісної синергії...

Бродецький, О. (2017) *Антропологічно-ціннісні засади гуманістичного потенціалу релігійної етики*: автореф. дис. докт. філос. наук. Київ: Національний пед. ун-т імені М.П. Драгоманова.

Гартман, Н. (2002). *Этика*. Москва: Владимир Даль.

Ікеда, Д. (2004). Глобальна етика поєднає душі різних народів. *Всесвіт*, (9-10), 12-21.

Кант, І. (2000). *Критика чистого розуму*. Київ: Юніверс.

Кант, І. (2000). *Критика практичного розуму*. Київ: Юніверс.

Фромм, Е. (2010). *Мати чи бути*. Київ: Український письменник.

References

Berdyayev, N. (1931). *About the appointment of a person*. Experience of paradoxical ethics. Paris: Modern Notes.

Brodetskyi, O. (2017). *Anthropological and value grounds of the religious ethics humanistic potential*. Abstract of thesis for doctor of philosophy degree. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University.

Hartman, N. (2002). *Ethics*. Moscow: Vladimir Dal.

Iked, D. (2004). Global ethics will unite the souls of different peoples. *Universe*, (9-10), 12-21.

Kant, I. (2000). *Critique of Pure Reason*. Kyiv: Univers.

Kant, I. (2000). *Critique of the Practical Reason*. Kyiv: Univers.

Fromm, E. (2010). *To have or to be*. Kyiv: Ukrainian writer.